

Recenzja rozprawy doktorskiej Księdza Magistra Piotra Nowaka pt.
Instytucje kształceniowe Zjednoczonego Kościoła Ewangelicznego w Polsce
(1947-1988), Warszawa 2019, ss. 285

Przedłożona do recenzji dysertacja doktorska obejmuje zagadnienia instytucji kształceniowych na przykładzie Zjednoczonego Kościoła Ewangelicznego (dalej jako: ZKE), w odniesieniu do szkół biblijnych, seminariów, kursów oraz konferencji. Autor ukazał stadia rozwojowe oraz znaczenie ewangelikalnego kształcenia biblijno-teologicznego. Kwestia to doniosła w posłudze pastoralnej, zważywszy na aktualność w niektórych kręgach podejścia, o którym Doktorant wspomina na s. 110 pracy, iż do głoszenia Słowa Bożego i służby w Kościele wystarczy znajomość Biblii, a do tego z kolei nie jest potrzebne pobieranie nauki teologii w szkole biblijnej. Ten wątek nadaje recenzowanej pracy walor stałej aktualności, pomimo, że odnosi się ona do zamkniętych ramami chronologicznymi historii najnowszej dziejów ośrodków kształceniowych ZKE. Kolejnym aspektem aktualności dysertacji, jest fakt dalszego nie tylko istnienia, ale i rozwoju instytucji edukacyjnych powstałych w okresie ZKE, a istniejących do dzisiaj-w ramach Kościoła Zielonoświątkowego albo takich, jak Chrześcijański Instytut Biblijny. Jest to zatem historia, ale ze współczesną, rozwojową kontynuacją. Ponadto, kwestia formacji duchownych jest stale jednym z najważniejszych aspektów posłannictwa związków wyznaniowych, w tej liczbie też kościołów chrześcijańskich. Dodać należy wyraźnie – nie tylko duchownych, ale także świeckich współpracowników kościelnych, w zgodzie z istotną w rodzinie kościołów protestanckich koncepcją powszechnego kapłaństwa wszystkich wyznawców Jezusa Chrystusa.

Struktura wewnętrzna dysertacji przedstawia się w sposób następujący: wstęp, w którym Autor wyłożył przedmiot i cel rozprawy, stań badań i bazę źródłową pracy, metody, którymi posłużył się przy jej redagowaniu oraz objaśnił jej strukturę, następnie pięć rozdziałów, zakończenie, wykaz wykorzystanych źródeł oraz literatury, a także streszczenie w języku polskim oraz angielskim. Przed wstępem został umiejscowiony pomocny w lekturze wykaz skrótów nazw własnych.

Rozdział I poświęcony został prezentacji historii i zasad wiary ZKE, w tym ugrupowań go tworzących takich jak: ewangeliczni chrześcijanie, wolni chrześcijanie, zielonoświątkowcy oraz Kościół Chrystusowy.

Rozdział II przybliży dzieje instytucji kształceniowych poprzedzających powołanie ZKE, takich jak: Szkoła Biblijna w Radości, Instytut Biblijny w Wolnym Mieście Gdańsku, o którym Doktorant na s. 75 napisał, że była to pierwsza zielonoświątkowa szkoła teologiczna,

względnie seminarium duchowne w Europie Środkowo-Wschodniej, dalej- Szkoła Biblijna w Warszawie, Seminarium Teologiczne w Malborku oraz Seminarium Teologiczne w Lidzbarku Warmińskim.

Rozdział III zawiera opis dziejów Szkoły Biblijnej ZKE w latach 1948 – 1967, a zatem również w okresie represji stalinowskich, w której to sekwencji Autor ukazał czas najsurowszego podejścia ówczesnych władz państwowych do związków wyznaniowych w ogólności.

Rozdział IV odnosi się do Szkoły Biblijnej ZKE w drugim, ostatnim okresie Polski Ludowej lat 1968-1988. Jak trafnie zauważył Doktorant (s.8), ZKE powstał dwa lata po zakończeniu II wojny światowej, a „samorozwiązaniu” uległ dwa lata przed końcem PRL, jakkolwiek formalnie został wyrejestrowany przez Urząd do Spraw Wyznań w dniu 1 lutego 1988r., a więc w przedostatnim roku Polski Ludowej. W rozdziale tym, Autor nie ograniczył się wyłącznie do instytucjonalnego opisu Szkoły, ale położył słusznie akcent na inspirującą osobowość jej liderów, w osobach: Edwarda Czajko, Mieczysława Kwietnia oraz Włodzimierza Rudnickiego.

Ostatni, V rozdział pracy doktorskiej został poświęcony innym formom kształcenia pracowników ZKE, w postaci: szkoleń biblijno-teologicznych (*kształcenie kursowe*), kursów dla nauczycieli szkół niedzielnych, kursów umuzykalnienia, Korespondencyjnego Kursu Biblijnego w Ustroniu, Korespondencyjnego Seminarium Biblijnego w Warszawie oraz Korespondencyjnego Seminarium Biblijnego Ewangelicznych Chrześcijan.

Doktorant przedstawił we Wstępie wyjaśnienie kwestii terminologicznych dotyczących ewangelikalizmu, powiązanie tematu z historycznym już ZKE, scharakteryzował dotychczasowy stan badań w tej materii oraz bazę źródłową, z której korzystał przy powstawaniu recenzowanego dzieła. W tym aspekcie na uwagę zasługuje nie tylko piśmiennictwo naukowe, ale też archiwalia różnej proveniencji oraz wywiady z liderami kościelnymi. Autor posłużył się w pracy metodami historyczną oraz teologiczną. W jej redagowaniu wykorzystał literaturę przedmiotu polskojęzyczną, anglojęzyczną, rosyjską oraz czeską. Dobrą percepcję czytelniczną rzeczonyj pracy zapewniają też obecne na jej kartach tabele, ilustrujące opisywane fakty.

Autor przedstawił przykłady prześladowań religijnych w carskiej Rosji (m.in. s. 15, przypis 26), jak również sposoby postępowania władz Polski Ludowej, czego egzemplifikacją było aresztowanie w nocy z 19 na 20 września 1950 r. bardzo wielu pastorów kościołów protestanckich, czy też odmowę przyznania dla nich obiektów niezbędnych dla kultu religijnego na Ziemiach Zachodnich i Północnych albo cesaropapistyczne podejście do obsady

stanowisk kościelnych (np. s. 26 przypis 91, s. 27, s. 33 przypis 119). Wskazał też interesujące przykłady wpływu czynnika personalnego na prowadzoną politykę wyznaniową (s. 100, przypis 404), jak również odniósł się do znaczenia periodyzacji tejże polityki w okresie PRL (np. s. 101, „odwilż” gomułkowska – s. 213), a także przykładów dyskusyjnych zachowań konformistycznych niektórych liderów kościelnych, którzy jednak byli ciężko doświadczeni wcześniejszymi represjami stalinowskimi (np. s. 113, przypis 452). Pamiętać należy, że ów konformizm odnosił się do wszystkich środowisk religijnych, by wspomnieć chociażby o ruchu księży – patriotów w odniesieniu do Kościoła katolickiego; abstrahuję w tym miejscu od skali występowalności owego zjawiska, które musi być rozpatrywane kontekstualnie.

ZKE był ważnym momentem w historii polskiego ewangelikalnego protestantyzmu i jak stwierdza Doktorant – „(...) *pomimo kontrowersyjnego sposobu powstania i działania pod kontrolą władz państwowych, ZKE był dla swych członków miejscem pielęgnowania wiary chrześcijańskiej i prowadzenia pracy misyjnej*” (s. 30).

W okresie swojego istnienia prowadził m.in. aktywność opiekuńczą (np. dom opieki dla seniorów w Ostródzie), charytatywną (np. pomoc w zakresie leków po wprowadzeniu stanu wojennego), ewangelizacyjną (m.in. emisja programu „Głos Ewangelii z Warszawy” poprzez rozgłośnie Trans World Radio w Monte Carlo, wizyta Cliffa Richarda w Polsce w 1985 r.), tudzież prowadzenie w Broczynie ośrodka terapii przeznaczonego dla narkomanów, dzięki czemu ZKE, obok Marka Kotańskiego – założyciela MONAR-u, był jednym z pionierów na polu niesienia pomocy i udzielania wsparcia dla osób uzależnionych od narkotyków.

Syntetycznie bilansując posłannictwo ZKE, Doktorant zauważył jednak, iż w całym okresie istnienia, nie zdefiniował on poziomu kompetencji swoich duchownych w odniesieniu do formacji teologiczno-biblijnej oraz wykształcenia ogólnego, albowiem pastorami mogli być absolwenci warszawskiej Szkoły Biblijnej, ChAT-u, zagranicznych szkół biblijnych lub teologicznych, ale też osoby nie posiadające formalnego wykształcenia, a pozyskujące potrzebną wiedzę na kursach czy szkoleniach (s. 49).

Na podkreślenie zasługuje odniesienie się Autora (s. 67) do rzadko wzmiankowanej nawet w piśmiennictwie – wolności religijnej w okresie przedhitlerowskim na terenie Wolnego Miasta Gdańska, gwarantowanej w jego konstytucji z 17 listopada 1920 r., której część wyznaniowa wzorowana była na demokratycznych i przede wszystkim liberalnych postanowieniach konstytucji weimarskiej republikańskich Niemiec z 1919 r. Doktorant przedstawia też represje hitlerowskie po 1933 r. wobec instytucji religijnych, co spowodowało zamknięcie gdańskiego Instytutu Biblijnego (s. 74 wraz z przypisem 304).

W dysertacji przedstawione zostały interesujące przykłady otwartości ekumenicznej ze strony Kościoła katolickiego, na przykładzie parafii w Hrubieszowie, na terenie której w dniach 11-13 kwietnia 1975 r., studenci Szkoły Biblijnej ZKE przeprowadzili ewangelizację (s. 143 przypis 564). Autor odnotowuje fakt prowadzenia ewangelizacji przez Billy'ego Grahama, goszczącego w naszym kraju w dniach 6-16 października 1978 r. również w wielu kościołach katolickich. To ważne karty z dziejów ekumenizmu w Polsce, na tle – oględnie ujmując – znikomej w tamtej dobie recepcji ekumenicznych postanowień Vaticanum Secundum (o ewangelizacji B. Grahama s. 157-158, wraz z brzmieniem przypisu 615). Rzecz jasna, ZKE w okresie swojej działalności zapraszał do Polski wielu innych ewangelizatorów, starając się – na miarę trudnych wówczas uwarunkowań – o nagłośnienie treści ich przekazu. W pracy odnajdziemy wiele innych form współpracy ugrupowań reprezentowanych w ZKE z luteranami, metodystami, ewangelikami reformowanymi, czy baptystami (np. s. 221 przypis 853, s. 232 przypis 917, s. 235, s. 238 przypis 951). Z drugiej strony, odnajdziemy też w tekście dzieła wiadomości o nieporozumieniach na linii ZKE – luteranie, o których czytamy na s. 148 w przypisie 585.

Zaprezentowana w rozdziale IV Szkoła Biblijna ZKE funkcjonująca w latach 1968-1988, charakteryzowała się – jak opisuje Autor – różnorodnością zagadnień biblijno-teologicznych, dogmatyczno-etycznych, historycznych, kościelnych, praktycznych, motywów kształcenia ogólnego, elementów starożytnych języków biblijnych, podstaw psychologii, pedagogiki, tudzież wiedzy obywatelskiej (s. 138). Co istotne, jej słuchacze w latach 70. XX wieku byli doniosłym, personalnym wyrazem zachowania jedności ZKE, mimo istniejących w nim od zarania tendencji odśrodkowych (s. 144-145). O tychże tendencjach odnajdziemy informacje m.in. na s. 164 dzieła P. Nowaka. W dysertacji zostały przedstawione ciągłość i zmiany w kształceniu biblijno-teologicznym w ramach ZKE, jak również proces powstawania i instytucjonalizacji Szkoły Biblijnej lat 1968-1988, która ukształtowała wielu pastorów i świeckich współpracowników polskich kościołów ewangelikalnych. Instytucjonalizacja to też zagadnienie kontynuacji i zmian w odniesieniu do liderów Szkoły oraz relacji między nimi, a pluralistycznym konfesyjnie – jak cały ZKE – jego kierownictwem. Zasluguje na podkreślenie pieczołowitość władz tego Kościoła w podejmowaniu starań na rzecz pozyskania funduszy na finansowanie działalności Szkoły Biblijnej, również w niełatwych latach 80. XX wieku, także przy ówczesnych obostrzeniach m.in. prawa dewizowego. Pozyskiwano środki zagraniczne w dolarach i markach zachodnioniemieckich, ale też wsparcie rzeczowe, w postaci znaczących ilości Biblii i innej literatury religijnej (s. 207-208 oraz tabela nr 10 na s. 209-210).

Utrzymywano kontakty zagraniczne „pomimo” i „wbrew” różnego rodzaju ograniczeniom, w tym paszportowym.

Wśród wielu przedmiotów wykładanych w Szkole Biblijnej ZKE oraz w ramach korespondencyjnych szkoleń biblijno-teologicznych, należy dostrzec obecność „prawa wyznaniowego” i pokrewnych kwestii odnoszących się do np. administracji wyznaniowej (s. 216, 217, 218) ale także inspirujących i stale aktualnych przedmiotów pt. „*Chrześcijananie a państwo*” (s. 218), czy „*Stosunek chrześcijanina do państwa*” (s. 220). Tym samym starano się przygotować pracowników kościelnych do służby możliwie szeroko.

Zaznaczyć trzeba za Autorem, że środowiska ewangelikalne poszukiwały nowych form kształcenia i temu służyło powołanie w Ustroniu na początku 1983 r. pierwszego w Polsce – Korespondencyjnego Kursu Biblijnego (s. 244-245).

Język w jakim została zredagowana dysertacja jest komunikatywny, co ilustrują także wątki humorystyczne zawarte w przypisach (s. 197 przypis 768, s. 198 przypis 771). Przy opisie instytucji edukacyjnych ZKE, Doktorant nie ogranicza się tylko do kronikarskiego zestawienia faktów, ale odnosi się do nich naukowo, ukazując konieczny kontekst, a także oddając głos świadkom tamtych dni, w tej liczbie również słuchaczom np. Szkoły Biblijnej lat 1968-1988 – np. s. 202.

W recenzowanej pracy odnajdujemy naukowy opis zagadnień związanych z teologią, historią Kościoła, historią oświaty w odniesieniu do instytucji kościelnych, polityką wyznaniową oraz niektórymi aspektami prawa wyznaniowego – w szczególności prawa statutowego kościołów o profilu ewangelikalnym.

Na uwagę zasługuje zawarty w Zakończeniu dzieła postulat badawczy odnoszący się do pełnego opisu związków między Chrześcijańską Akademią Teologiczną, a Szkołą Biblijną ZKE (s. 265-266), w nawiązaniu – jak należy sądzić – do artykułu M. Kwietnia, umiejscowionego w bazie źródłowej do sporządzenia tabeli nr 8 – na s. 172 oraz w zapisie bibliograficznym na s. 271.

W nawiązaniu do powyższej konstatacji, należy zauważyć też potrzebę zbadania relacji między Szkołą Biblijną ZKE, a Wyższym Seminarium Teologicznym im. Jana Łaskiego (ówczesnego) Kościoła Metodystycznego oraz z uczelnią teologiczną Kościoła Adwentystów Dnia Siódmego w Podkowie Leśnej. Czy istniały takie relacje? Autor wzmiankuje na s. 150 o wymianie wykładowców między Szkołą Biblijną ZKE a Seminarium Teologicznym Polskiego Kościoła Chrześcijan Baptystów. Natomiast brakuje w pracy wiadomości o innych formach kooperacji obu tych instytucji.

Na s. 183 pracy czytamy, iż Zarząd Polskiej Rady Ekumenicznej wspierał działalność Szkoły Biblijnej ZKE. W moim przekonaniu zagadnienie to powinno zostać w tekście dzieła skonkretyzowane – jak przejawiała się owa pomoc ze strony PRE i czy istniały jakieś formy kontaktów samego kierownictwa Szkoły – nie ZKE jako kościoła członkowskiego – z Radą, czy też – przebiegały one wyłącznie na linii władze ZKE-PRE?

Czy poza informacją o wizycie Jana Urbana – prezesa Rady Kościoła Braterskiego w Czechosłowacji (na s. 146, przypis 575), istniały jeszcze inne formy kontaktów Szkoły Biblijnej ZKE ze środowiskami kościelnymi w ówczesnym wspólnym państwie Czechów i Słowaków? Autor wspomina o kontaktach z Jugosławią (s. 232-233), czy NRD (s. 153, 192) ale trzeba postawić pytanie o kontakty Szkoły – przy pamięci o różnorodnych utrudnieniach – z Węgrami, ZSRR, Rumunią oraz Bułgarią. Czy były? Jeśli były, to jaką przyjmowały formę?

W dysertacji zasygnalizowano podjęcie starań o uzyskanie przez Szkołę Biblijną ZKE starań o uzyskanie uprawnień do działalności na podstawie prawa oświatowego. Jednak brakuje rozwinięcia tego istotnego także dla ówczesnej polityki wyznaniowej zagadnienia. Wszak Ministerstwo Oświaty i Wychowania (a pod koniec PRL – Ministerstwo Edukacji Narodowej), musiałoby uzgodnić tę kwestię z Urzędem do Spraw Wyznań. Czy ta sprawa wyszła poza etap koncepcji sformułowanej w ramach kierownictwa ZKE? Czy podjęto w tej sprawie rozmowy ze wspomnianym wyżej ministerstwem i/lub Urzędem do Spraw Wyznań? W pracy nie ma na te pytania odpowiedzi.

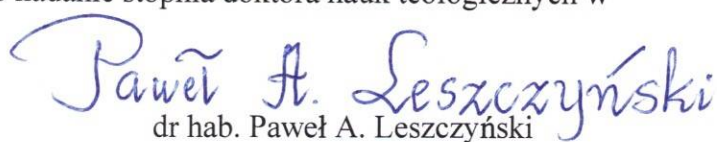
Praca doktorska została zredagowana starannie; dostrzeżono nieliczne błędy o charakterze tzw. literówek (s. 12, 16, 227, 228, 258, 265, 279).

Jednakże, brakuje w pracy spisu tabel, które jak już zaznaczono ubogacają pracę. Ponadto, w „Wykazie źródeł i literatury” na końcu pracy, na s. 269-276, powinny zostać odrębnie ujęte monografie, artykuły naukowe, artykuły popularno-naukowe, publicystyczne, encyklopedie/leksykony oraz wykaz netograficzny.

Przedstawione wyżej uwagi krytyczne, nie wpływają na przekonanie recenzenta, iż praca doktorska Księdza Magistra Piotra Nowaka, odpowiada standardom określonym dla dzieł naukowych. Rozprawa ta obejmuje oryginalne i zarazem twórcze zagadnienie badawcze. Autor przedstawił w niej szeroką perspektywę badawczą. Założone cele badawcze zostały zrealizowane, przy posłużeniu się adekwatnymi metodami badawczymi w dochodzeniu do konkluzyjnych ustaleń. Praca doktorska została zredagowana w oparciu o zróżnicowaną kwerendę źródłową.

Przełożona do recenzji praca doktorska spełnia wymogi określone w art. 13 ust. 1 ustawy z dnia 14 marca 2003 r. o stopniach naukowych i tytule naukowym oraz o stopniach i tytule w zakresie sztuki (tekst jedn. Dz.U. z 2017 r., poz. 1789).

Przedmiotowa rozprawa jest podstawą do podjęcia czynności końcowych w przewodzie doktorskim Księdza Magistra Piotra Nowaka, o nadanie stopnia doktora nauk teologicznych w zakresie historii Kościoła.

dr hab. Paweł A. Leszczyński
prof. Akademii im. Jakuba z Paradyża
w Gorzowie Wielkopolskim

Gorzów Wielkopolski, dnia 22 grudnia 2019 r.